

Костянтин Гуз,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Полтава, Україна
info.dovkillya@gmail.com

АКАДЕМІК СЕМЕН УСТИМОВИЧ ГОНЧАРЕНКО

Семена Устимовича я пам'ятаю з початку 90-х років, коли консультувався з ним на предмет виконання господарських тем у Полтавському державному педагогічному інституті. За ініціативи Семена Устимовича у 1994 р. була створена лабораторія інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки АПН України до складу якої увійшов і я. З того часу Семен Устимович став моїм науковим керівником, Учителем назавжди. Спочатку під його керівництвом я захистив кандидатську дисертацію «Інтегрований курс з природознавства в 5-6 класах» (1994-1997 рр.), а потім і докторську «Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу» (1998-2008 рр.).

Думки і щира допомога Учителя були зі мною, коли я писав і видавав (як головний редактор видавництва «Довкілля-К») монографії, підручники, іншу педагогічну літературу. При спілкуванні із Семеном Устимовичем я намагався не пропустити жодного слова – чи то були робочі зустрічі або конференції у Києві чи у Полтаві, його підручники, статті в газетах...

У своїх спогадах про педагогічну спадщину Семена Устимовича хочу звернутися до його ж думок, викладених в одній його статті¹ та передмові до одного із видань² про необхідність фундаменталізації та інтеграції змісту освіти: «Криза сучасної системи освіти, яка є складовою частиною глобальної цивілізаційної кризи початку ХХІ ст., значною мірою зумовлена вузькодисциплінарними установками сучасної освіти, відчуженням її гуманітарних і природничо-наукових компонентів. Як наслідок цього – фрагментарність бачення людиною реальності, що в умовах народження постіндустріального інформаційного суспільства не дає людям адекватно реагувати на загострення енергетичної і екологічної кризи, девальвацію моральних норм і духовних цінностей, калейдоскопічність зміни технологій, нестабільність політичної і економічної ситуації. Сьогодні під лавиною інформації ми страждаємо від нездатності охопити комплексність проблем, зрозуміти зв'язки і взаємодії між речами, які перебувають для нашої сегментованої свідомості в різних сферах»³.

Можна було б розкривати небезпеку для свідомості молодих людей від вузькодисциплінарних установок, від відчуження гуманітарних і природничо-наукових компонентів освіти, від сегментації свідомості майбутніх представників суспільства, хоч це вже зроблено в сотнях наукових праць співробітників

¹ Гончаренко С.У. Модернізація освіти в Україні. Фундаментальність професійної освіти – потреба часу // Педагогічна газета. — 2004. — №12(125).

² Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. – Київ; Полтава, ПОІПОП, 1999. – 123 с.

³ Загальні збори АПН України // Педагогічна газета. – 2004. – №12 (грудень).

лабораторії інтеграції змісту освіти, яка була створена в складі Інституту педагогіки АПН України завдяки академіку С.У. Гончаренку. Але це не в цій статті.

Наведу передмову С.У. Гончаренка «Дитина має право на довкілля» до однієї з перших монографій, написаних співробітниками лабораторії – «Освітня програма «Довкілля»⁴. У передмові Семен Устимович подав свої думки не тільки до лабораторії, а і до майбутнього вітчизняної освіти: «У березні 1994 року була створена лабораторія інтеграції змісту шкільної освіти Інституту педагогіки, яка почала працювати в Полтаві. Її ядро склали дидакти В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз, філософ С.Ф. Клепко, психолог В.Ф. Моргун. Навколо лабораторії об'єдналися вчителі початкових класів, хімії, біології, географії, які розпочали планомірну теоретичну і практичну роботу над інтеграцією («зціленням») природничо-наукової шкільної освіти. Склад і тематика досліджень лабораторії були незвичними для традиційних мірок української педагогічної науки. Це породжувало багато опонентів щодо активної роботи лабораторії та її керівника член-кор. АПН України, д.п.н., професора Віри Романівни Ільченко. Та впевненість в обраному напрямі розвитку української педагогіки колективу лабораторії надавали дані про перспективи дослідження аналогічних проблем, що ведуться в десятках, а, можливо, й сотнях дослідницьких колективів США, Канади, Західної Європи, Росії.

Створення цілісного колективу науковців, педагогів, філософів, психологів, соціологів, лікарів і педагогів-практиків для розробки природовідповідної моделі освіти є справою звичною для західної педагогіки. Проте організація такого колективу виявилася проблематичною задачею для заорганізованої лещатами відомчих бар'єрів української педагогічної думки. На своєму двадцятилітньому учительському шляху, освітленому науковим пошуком кращих педагогів-науковців України і Росії, В.Р. Ільченко переконалася, що тільки такий колектив зможе дати відповіді на запитання: «Наскільки потрібні і необхідні дітям для щасливого життя у час навчання і у майбутньому 10000 основних понять фізики, хімії, біології, географії, які вчителі примушують учнів засвоювати впродовж 7-11 кл.? Що діється зі свідомістю дитини, її здоров'ям, її душею внаслідок такого «тоталітарного», «всепідряд»-ного вивчення основ наук? Як перетворити школу на місце самочинного розвитку дитинного мислення учня у розум соціально зрілої особистості, у місце життєтворчості дитини?»

Шукаючи відповіді на ці та подібні їм запитання, Віра Романівна захистила кандидатську і докторську дисертації – обидві присвячені інтеграції змісту освіти, написала відомі у країнах СНД і за рубезем книги – «Перекрестки фізики, хімії и биологии» та ін.

У пропонованій новій книзі В.Р. Ільченко і К.Ж. Гуз аналізують феномен інтегрованої освіти, незвичний для традиційної педагогіки, яка діє за давньоримською максимомою «розділяй і володарюй». Внаслідок таких стереотипів механістичної картини світу, за якою світ здавався великим годинником, а людина

⁴ Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. – Київ; Полтава: ПОІПОПП, 1999. – 123 с.

– його гвинтиком за приписами традиційної педагогіки у радянській школі, було «розділено» мислення наших дітей на фізичне, хімічне, біологічне та ін. Ставши громадянами, вони не в змозі зібрати до купи економіку і суспільно-інтелектуальну енергетику сучасного українського суспільства у впевнений культурно-цивілізаційний поступ нації.

Слід відмітити, я б сказав, титанічну роботу штатних працівників лабораторії. За час її існування (1994-1999) вони власними силами, без бюджетного фінансування, видали біля двох десятків фундаментальних праць – монографій, підручників, посібників для учителів та учнів, програм. Підручники та посібники перевидавалися по 3-4 рази. На форзаці кожного з них, як і на цій монографії, прочитаєте «оригінал-макет, К.Ж. Гуз ...».

Думаю, що створення лабораторії інтеграції змісту шкільної освіти при відділенні дидактики та інноваційних педтехнологій АПН України – одне з важливих досягнень академічної педагогіки. Через два роки після її створення я приїхав у Полтаву на Всеукраїнський семінар «Навчально-методичне забезпечення курсу «Довкілля», щоб заодно подивитися на роботу лабораторії. Зізнаюся, я був здивований як обсягом розповсюдження «Довкілля» у країні, так і інтересом педагогів до цієї освітньої програми.

Причина швидкого поширення «Довкілля» у школах країни не тільки в активності авторів цієї програми чи через брак інноваційних педтехнологій. Справа, мабуть, в актуальності «Довкілля», можна сказати, в необхідності його для сучасної школи. Ця програма доносить до учнів і вчителів педагогічні ідеї, що є пошуком часу – ідеї гуманізації, гуманітаризації, екологізації освіти, що орієнтують її на цілісність знань, на повсякденний світ дитини, на ущільнення інформації і вивільнення часу для оздоровлення дітей, зрештою – на розуміння того, що вивчають діти. Без цього всяке навчання втрачає сенс, в той час, як традиційна освіта в основному апелює до пам'яті дітей.

Автори «Довкілля» змогли підняти теоретичний рівень знань про природу в початковій школі, обґрунтувавши їх на основі фундаментальних закономірностей природи, і в той же час зробити ці знання життєвідповідними, необхідними у повсякденному житті дитини. Модель освіти «Довкілля» відповідає ідеям швейцарського психолога Ж. Піаже, що довів доступність фундаментальних законів природи дітям 6-7-річного віку. Програми та підручники до цієї моделі відкрили дорогу дослідженням відомого психолога у навчальне середовище дитини, яке задовольняє природну потребу дитини у пізнанні навколишнього світу, в «наукових відкриттях».

Творчих учителів «Довкілля» приваблювало тим, що воно дає можливість реалізувати модель освіти, відмінну від авторитарної, традиційної. Кожен учитель, кожен батько мріє про те, щоб його діти вирости допитливими людьми, щоб у юному серці запалав вогник жадоби пізнання. Але як запалити цей вогник? «Треба розкривати перед дітьми книгу життя, живі, яскраві сторінки навколишнього світу. Нехай дитина сама перегортає сторінки цієї книги, нехай відчуває себе шукачем і землепрохідцем», – радить В. Сухомлинський.

«Довкілля» розкриває перед дитиною книгу життя, особливо на уроках серед природи, на яких дитина сама перегортає сторінки цієї книги – обирає цікаві для неї об'єкти, запитує довілля, спостерігає і досліджує його. Тут, у своєму життєвому світі, вона самотійно, з власних потреб відкриває фундаментальні, «глобальні» закономірності природи, за допомогою яких доходить до розуміння навколишнього світу, самотійно, за допомогою відкритих нею загальних зв'язків у природі, впорядковує свій розум. Втілюється сформульований Я.А. Коменським принцип самотійності навчання в осмисленні і діяльному освоєнні світу. Коменський проголосив розуміння, волю і діяльність вихованця вирішальними складовими навчального процесу. Вони і виступають у такій ролі в освітній програмі «Довкілля». Без цілісності знань і способів діяльності по встановленню цієї цілісності, без самотійності в діяльності, без мотивації навчання в душі вихованця з усього вивченого не залишиться нічого.

На противагу традиційній моделі природничо-наукової освіти, де підручник та авторитарний учитель – чи не єдине, з чим стикається учень, «Довкілля» дає дітям заняття під відкритим небом, волю у виборі змісту і методів освіти. Методи навчання в «Довкіллі» вимагають вільного спілкування дітей між собою під час роботи в шкільному приміщенні і у довіллі, при проведенні спостережень та досліджень, під час практичних робіт, дидактичних ігор. «Довкілля» намагається створити природний для діяльності дитини освітній простір на уроці серед природи і в класі – в кабінеті довілля, де до послуг дитини необхідні для її діяльності прилади і матеріали, своєрідна «вільна майстерня», яку прагнули дати дітям М.В. Остроградський, А.С. Макаренко.

«Довкілля» залишає за дитиною право вибирати для себе (вважати «привласненим») такий обсяг навчального матеріалу із запропонованого, який учень вважає необхідним для себе. Свідченням цьому є «образи природи» учнів у кожному класі. В той же час навчання за програмою «Довкілля» приводить до повної успішності учнів з фундаментальних природничо-наукових знань, до самотійного, нехай і суб'єктивного, відкриття законів природи, та не виключає доцільності застосування їх до пояснення великої кількості явищ, об'єктів, що зустрічаються у довіллі. Ця програма враховує періоди розвитку дитини для формування сильної особистості, здатної взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності. Діти пишуть казки, створюють моделі, роблять відкриття, задовольняють власні інтереси і в той же час застосовують одержані під час навчання наукові знання для досягнення своєї мети. Навчання згідно моделі освіти «Довкілля» є продовженням природовідповідного життя дитини, невід'ємною його часткою.

«Довкілля» – природовідповідна модель освіти, вона реалізує ідеї видатних педагогів минулого і спрямовує педагогічний пошук на розв'язання освітніх завдань, без яких немислима школа майбутнього. Серед них – з'ясування умов взаємовідносин між людиною і довіллям, які приводять до їх рівноваги; між людиною і технологією, що обмежують екологічні негаразди; між людиною і культурою, що переносять акценти із задоволення матеріальних потреб на

біоцентричну позицію і ставлять у вершину кута зору цінність життя і людини як особистості.

Значення освітньої програми «Довкілля» виходить за рамки моделі природничо-наукової освіти, бо вона дає можливість дитині усвідомити невідокремленість людини від Природи і Світу, свою причетність до Істини, Добра і Краси. «Довкілля» реалізує прагнення педагогів до оновлення змісту традиційної освіти в сучасному і має майбутнє, бо основні ідеї цієї системи продовжують педагогічні пошуки минулого, розвивають, трансформують їх у сучасність.

Нарешті, значення педагогічної технології «Довкілля» в тому, що вона підтверджує доцільність і необхідність запровадження в школах навчального плану, складеного за галузевим, а не предметним принципом, доводить, що успіх запровадження нового змісту освіти залежить значно більше від технології його реалізації, ніж від самого змісту. Це, безумовно, технологія майбутньої школи, вона заслуговує на увагу науковців і вчителів, на підтримку всіх, хто зацікавлений у вітчизняній освіті»⁵.

Особисто я вважаю, що у досягненнях науково-педагогічного колективу, що працював і продовжує свою роботу над розробкою моделі освіти «Довкілля» під керівництвом відділу інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки НАПН України є надзвичайна участь і заслуга Семена Устимовича. Модель «Довкілля» народилася у м. Полтава на початку 90-их років завдяки спільним зусиллям наукових співробітників, міської адміністрації, педагогічних працівників спонсорів і батьків учнів, а упродовж 2003-2014 рр. впроваджувалася більше, ніж в третині шкіл України, за рахунок державних коштів. У березні 2014 р. модель освіти «Довкілля» на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» була нагороджена золотою медаллю. Сутнісна інтеграція на основі найбільш загальних закономірностей науки, яку реалізує модель «Довкілля», є водночас і фундаменталізацією змісту освіти. Вірю, що те вічне, що вклав академік Семен Устимович Гончаренко в освіту України, назавжди залишиться з педагогами і дітьми України.

⁵ Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Освітня програма «Довкілля»: Концептуальні засади інтеграції змісту природничо-наукової освіти. – Київ; Полтава: ПОІПОП, 1999. – С. 3-6.